

**Збереження національно-культурної специфіки тексту
при перекладі реалій у оповіданнях
письменників США XVIII–XIX ст.**

У статті розглядаються основні способи збереження національно-культурного аспекту тексту у перекладі американських національно-специфічних історичних реалій українською мовою на матеріалі оповідань американських письменників-романтиків XVIII–XIX ст.

Ключові слова: національно-культурний зміст тексту, фонові знання, реалії.

В статье рассматриваются основные способы сохранения национально-культурного аспекта текста при переводе американских национально-специфических исторических реалий в англо-украинском переводе на материале рассказов американских писателей-романтиков XVIII–XIX вв.

Ключевые слова: национально-культурное содержание текста, фоновые знания, реалии.

The article deals with the main ways of preservation of national and cultural aspect of the text while translating the specific national historical realias in the romantic short stories by American writers of XVIII–XIX centuries.

Key words: specific-national context of the text, background knowledge, realias.

Протягом багатьох років увагу дослідників у галузі лінгвістики та перекладу привертає питання взаємозв'язку мови та культури. Безсумнівно, що мова до певної міри визначається культурою, адже мова є вербальним вираженням основних культурних аспектів і змісту. Культура – це система вірувань, ціннісних орієнтацій, комунікативних стратегій і когнітивного оточення, які визначають підґрунтя моделей поведінки членів певної лінгвокультурної спільноти. Відмінності між культурними досвідами створюють непорозуміння на шляху комунікації. На сьогодні досить актуальними є дослідження своєрідності впливу культури на мову. На думку Е. Сепіра, "культуру можна визначити як те, що суспільство робить і думає. Мова є те, як думають... Цілком справедливим є і те, що історія мови й історія культури розвиваються

паралельно" [11, с. 171]. Сучасні дослідники в галузі перекладу надзвичайно уважно ставляться до досягнень у взаєморозумінні у сфері культур і ефективності міжкультурного діалогу. Тому наше дослідження способів збереження національно-культурного змісту тексту у перекладі національно специфічних реалій у творах письменників-романтиків США є наразі актуальним.

Всебічний розгляд перекладу як двомовної комунікації є на сьогодні надзвичайно актуальним і плідним. Переклад вважається засобом міжкультурного спілкування, процесом взаємодії двох семантичних систем із власними національно-культурними особливостями, що здійснюється під час спілкування представників двох лінгвокультурних спільнот із різним світосприйняттям та певним фондом фонових знань.

Коло проблем, що виникають, інтенсивно розробляється протягом останніх десятиліть у різних теоретичних дисциплінах із застосуванням різноманітних підходів і методів. Потрібно згадати праці вчених, що відносяться до теорії перекладу (С. Флорін, С. Влахов, 1986; А. В. Швейцер, 1988; В. Н. Комісаров, 1988; Р. П. Зорівчак), до лінгвокраїнознавства (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, 1973; Г. Д. Томахін, 1988, 1997), теорії інтеркомунікації (А. Д. Райхштейн, 1986; Є. В. Сидоров, 1981; К. Каде, 1978), а також праці, присвячені вивченню психолінгвістичних аспектів перекладу тексту (Ю. А. Сорокін, І. Ю. Марковіна, 1988; В. І. Шаховський, 1989; І. В. Томашева, 1995) та зв'язків між мовою та культурою взагалі та мовою й "національним характером" зокрема (А. Вежбицька, 1997). Однак питання функціонування та перекладу національно-специфічних елементів національно-культурного змісту тексту, зокрема історичних реалій, залишається недостатньо дослідженими.

Основна мета цієї статті – визначити історичні реалії, що позначають національно-специфічні елементи національно-культурного змісту тексту, а також проаналізувати особливості їх передачі засобами цільової мови.

Об'єктом дослідження є національно-специфічні, зокрема історичні, реалії, а предметом – мовні засоби вираження національно-культурного змісту тексту та способи їх передачі при перекладі українською мовою.

Дослідження проводилось на матеріалі художніх творів відомих англійських і американських письменників-романтиків XVIII та XIX ст. (В. Ірвінг, Н. Готорн, Е. По, Ф. Френо, Ч. Б. Браун). Вибір матеріалу дослідження – не випадковий, тому що ці твори різноманітні за тематикою і відображають багато реалій американського життя минулих століть.

Фактичним матеріалом для дослідження слугувала суцільна вибірка слів, що позначають національно-специфічні реалії, з текстів оригіналу та перекладів.

Можливість точно передати позначення предметів, про які йде мова в оригіналі, й образів, пов'язаних з ними, передбачає володіння певними знаннями про ту дійсність, що відтворюється у художньому творі, який перекладається (незалежно від того, чи такі знання набуті у процесі прямого знайомства з цією дійсністю, чи вони отримані з книг або інших джерел). За цими знаннями у країнознавстві і в порівняльному мовознавстві та теорії перекладу закріпилось визначення як "фонових": тобто сукупність уявлень про те, що складає реальне тло (фон), на якому розгортається картина життя іншої країни, іншого народу. Е. М. Верещагін та В. Г. Костомаров визначають їх як "загальні для учасників комунікативного акту знання" [1, с. 126; 2].

Для теорії та практики перекладу фактично має значення лише та частина фонових знань, яка відноситься до явищ специфічних для іншої культури, іншої країни і є необхідною читачам перекладу твору, щоб без втрат у деталях засвоїти його зміст.

Взаємодія лінгвістичних та екстралінгвістичних (мовних та позамовних (фонових)) знань, що присутні у будь-якому тексті, особливо виразно виявляються в процесі теоретичного аналізу під час зіставлення текстів, що репрезентують різні мови і відповідно в умовах інтеркомунікації, тобто спілкування між носіями різних мов і різних культур.

Як ми вже зазначали, перекладацька комунікація – комунікація специфічна, тому що вона здійснюється в умовах відмінності мов і культур, що належать до її межових фаз. Текст як одиниця комунікації і завершений мовленнєвий твір містить визначену інформацію, в якій також можуть відобразитися факти та особливості даної національної культури у широкому значенні слова (історії, політичного та, соціального устрою, матеріального виробництва, мистецтва та ін.) [2, с. 313].

Ця частина змісту тексту поряд з відповідними мовними засобами й утворює *національно-культурний аспект тексту* (а також комунікативних і номінативних одиниць нижчого рангу, що його складають). Як стверджує А. Д. Райхштейн, у національно-культурному аспекті тексту можуть бути виокремлені універсальні (загальнолюдські), регіональні (обмежені в межах національних культур) і національно-специфічні елементи [8, с. 10–14].

Останні видаються найцікавішими, оскільки саме *національно-специфічні елементи національно-культурного аспекту тексту*, які виокремлюються відносно іншої мови та іншої культури (тобто не

виявляються всередині однієї мови і відповідної культури), відіграють особливу роль у міжмовній та міжкультурній комунікації, поміж іншим і в перекладі. До цих явищ відносяться *історичні реалії*. Якщо перекладач не вміє розрізнити національно-специфічні елементи тексту оригіналу, такі дії призводять до втрати в тексті перекладу національно-культурного змісту оригіналу і зрештою – до нееквівалентного або неадекватного перекладу.

Збереження національної своєрідності оригіналу передбачає функціонально правильне сприйняття та передачу цілого сполучення елементів. Як такі елементи виступають, насамперед, *реалії національної культури*, як денотативні, так і конотативні, які виражаються як номінативною, так і ономастичною лексикою. Як влучно зазначає Р. Зорівчак, реалії *"ці, так би мовити, неперекладні одиниці – найцікавіші: невід'ємні від місця та епохи, вони дають найбільше для пізнання способу мислення, побуту й історії носіїв мови-джерела, найціпніше зв'язані з підтекстом твору"* [6, с. 39].

Багато хто з авторів, які описують реалію, дають приблизні, неповні визначення, підкреслюючи лише окремі ознаки, висвітлюючи лише певний аспект цього поняття. Лінгвіст Л. М. Соболев дав таке визначення "реалії": *"Терміном "реалія" позначають побутові і специфічні національні слова й звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і в мовах інших народів"* [10]. З сучасної точки зору, вищеподана дефініція не зовсім чітка і вимагає внесення певних коректив.

Окремі науковці тлумачать реалію як "реалію-предмет", а не як "реалію-слово". А. В. Федоров говорить про них як про "слова, що позначають національно-специфічні реалії" [13, с. 146]. Я. Й. Рецкер під поняттям "безеквівалентної" лексики має на увазі "насамперед позначення реалій, характерних для країни вихідної мови та чужих іншій мові та іншій дійсності" [9, с. 58]. В подібному аспекті тлумачить реалії А. Д. Швейцер [14, с. 250].

У даній праці ми будемо користуватися наступним визначенням, поданим Р. Зорівчак у фундаментальній монографії з проблеми перекладу реалій: *"Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача"* [6, с. 69].

Існують різні думки щодо способів передачі реалій. Наприклад, Ю. Катцер і О. Кунін визначають транслітерацію, калькування, описовий переклад, комбінований спосіб (додавання до основи російського слова іноземного суфікса) як основні способи їх перекладу [7, с. 89–90]. Г. В. Шатков висуває наступні дві групи способів: 1) способи запози-

чення; 2) способи опису. В. С. Виноградов дійшов висновку про чотири основні способи передачі реалій: транскрипцію (транслітерацію), гіпонімічний переклад, уподібнення, дескриптивну перифразу [3, с. 104]. В нашому дослідженні ми ґрунтуємося на класифікації Г. Д. Томахіна [12, с. 31], який визначає такі способи передачі іншомовних реалій: 1) транслітерація і транскрипція; 2) калькування; 3) описовий або пояснювальний переклад; 4) приблизний переклад (за допомогою "аналога"); 5) трансформаційний (контекстуальний) переклад [12].

У збірці оповідань письменників США "Американська романтична проза" знайшли відображення події, пов'язані з конкретними історичними фактами. Це й створення перших англійських колоній у Північній Америці, і жорстокі, смертельні війни між білими колоністами та місцевими жителями-індіанцями, і американська революція 1776 р. Тому в тексті перекладу часто утворюються лакуни, пов'язані із незнанням російським і українським реципієнтами історичних подій, дат та імен США та Великої Британії. З метою полегшити сприйняття тексту для російського та українського читача і для розширення їх кругозору пропонуються коментарі.

Приклади з новели В. Ірвінга "Піп Ван Вінкль":

1) *The following Tale was found among the papers of the late Diedrich Knickerbocker, an old gentleman of New-York, who was very curious in the Dutch history of the province* [15, с. 66]. – *Цю повість знайшли серед паперів покійного Дідеріха Нікербокера, старого нью-йоркського джентльмена, який проявив велику цікавість до історії провінції.*

Мова йде про створення на початку XVII ст. поселення голландських колоністів Нові Нідерланди на східному узбережжі Америки. Центром провінції став Новий Амстердам (1653). Під час англо-голландської війни (1664–1674) Нові Нідерланди перейшли до англійців. 29 серпня 1664 р. Новий Амстердам перейменували на Нью-Йорк, крім того, була перейменована уся провінція. 1673 р. Голландія повернула Новий Амстердам, але 1674 р. місто знову стали називати Нью-Йорком.

2) *"And it was I that brought your father a pitch-pine knot to set fire to an Indian village, in King Philip's war"* [15, с. 174]. – *Саме я дав своєму батькові соснову голівню, якою він підпалив індіанське поселення під час війни з королем Філіппом.*

У 1675–1677 рр. відбулося повстання об'єднаних індіанських племен, очолюване вождем вампаногів Метакошетом, на прізвисько "король Філіпп", якого пуритани вважали "посланцем сатани".

В цих випадках використання коментарів є доцільним, тому що у російського та українського читачів ім'я короля Філіппа не асоціюється з ім'ям індіанського вождя. Крім того, коментар дозволяє приблизно визначити час подій, зображених в оповіданні – 80-ті рр. XVII ст.

В оповіданні Н. Готорна "Травневе дерево Меррі-Маунта" згадуються історичні реалії, пов'язані з реальними подіями, що відбувалися в "антипуританській" факторії Меррі-Маунт та плімутській колонії. В авторській манері написання оповідання відчувається прагнення правдоподібності зображення, що передається за допомогою детального відтворення рельєфності історичного колориту. Перекладачеві потрібно зберегти цю національно-культурну своєрідність оригіналу, дослівно передаючи реалії та водночас коментуючи їх у посиланнях. Наприклад:

3) *There be qualities in the maiden, that may fit her to become a mother in our **Israel*** [15, с. 222]. – *А його наречена стане, можливо, в нашому **Ізраїлі** добропорядною матір'ю.*

Вживання слова "**Ізраїль**" може видатись російському та українському читачеві незвичним. Коментар допомагає компенсувати лакуну, утворилася: **in our Israel** – Ізраїлем новоанглійські пуритани часто називали свою теократію, північноамериканські поселення вони вважали Новим Ієрусалимом, а себе – Новими Адамами.

4) *Woe to the youth or maiden who did but dream of a dance! If he danced, it was round **the whipping-post*** [15, с. 212]. – *Лихо тому хлопцеві чи дівчині, які б наважилися висловити бажання потанцювати! Якщо їй доводилося йому потанцювати, то лишень, хіба що, навколо **ганебного стовпа**.*

В цьому прикладі для досягнення адекватного впливу на читача даємо аналог іншокультурної реалії, яка зрозуміла реципієнту і допоможе відтворити в його свідомості необхідний образ: **whipping post** – рос. *позорный столб*; укр. – *стовп ганьби, ганебний стовп*. Знаходився в центрі поселення пуритан – символ пуританської нетерпимості до зла.

5) *A lean, bilious-looking fellow was haranguing vehemently about liberty – **Bunker's Hill** – **heroes of seventy-six*** [15, с. 92]. – *Худий та жовчний здоровань з запалом розмусолював про свободу, **Бенкер-Хілл**, героїв сімдесят шостого.*

Bunker's Hill – битва біля Бенкер-Хілла – одна з перших битв між американськими добровольцями та регулярними англійськими військами поблизу Бостона 17 червня 1775 р. Перемога дісталася англійцям ціною великих втрат. Щодо "**heroes of seventy-six**", у цьому випадку маються на увазі герої року проголошення "Декларації незалежності" США і перших перемог американської армії.

Ми провели порівняльний аналіз перекладу оповідань американських письменників-романтиків російськими перекладачами. Дослідили основні способи перекладу реалій, відзначили вдалі перекладацькі рішення та недоліки окремих варіантів перекладу. Врахувавши результати аналізу, ми здійснили власний український переклад речень з історичними реаліями.

Підсумовуючи вищесказане, потрібно зазначити, що історичні реалії є компонентом фонових знань, необхідних для розуміння іншомовного тексту. Недостатнє знання історії країни, найважливіших історичних подій, її видатних політичних й історичних діячів призводить до незрозуміння порівнянь, історичних посилань, а отже, до мовної некомпетенції. У перекладі саме історичних реалій необхідними є додавання коментарів, що дозволяють зробити висновок про приблизний час і значення історичних подій та осіб, змальованих в оповіданнях.

Отже, залучення національно-культурного компонента до змісту концепції адекватного перекладу вимагає перегляду самого статусу перекладача: він повинен мати глибокі знання не лише своєї національної культури, але також у великому обсязі розуміти іншомовну історію й культуру, оскільки засвоєння іноземної мови та його подальше застосування програмується як міжкультурна комунікація, як діалог культур.

Тому питання відтворення фонових елементів національно-культурного змісту твору під час перекладу цільовою мовою є *перспективним* і потребує подальших досліджень.

Література

1. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1973. – 320 с.
2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1980. – 341 с.
3. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М., 1978. – 174 с.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 372 с.
6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. держ. університеті, 1989. – 216 с.
7. Катцер Ю. Письменный перевод с русского языка на английский / Ю. Катцер, А. Кунин. – М. : Высшая школа, 1964. – 408 с.

8. Райхштейн А. Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации / А. Д. Райхштейн // Ин. языки в школе. – 1986. – № 5. – С. 10–14.

9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 326 с.

10. Соболев Л. М. О переводе образа образом / Л. М. Соболев // Вопросы художественного перевода. – М. : Советский писатель, 1955. – 310 с.

11. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 244 с.

12. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1988. – 240 с.

13. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1983. – 278 с.

14. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

15. American Romantic Tales. Американская романтическая проза : сборник / сост. А. Н. Николюкин ; на англ. и русск. яз. – М. : Радуга, 1984. – 367 с.

Словники

Американа : англо-русский лингвострановедческий словарь. – М. : Полиграмма, 1996. – 489 с.

Жизнь и культура США : англо-русский лингвострановедческий словарь. – Волгоград : Станица-2, 1998. – 585 с.